

om man kunde få gamla och nya julsånger utgivna på billiga blad med omsorgsfullt redigerad text och melodi på liknande sätt som allsångsrörelsen har ordnat för sig.

Låt sedan den församlingsaftonen avslutas med någon mindre vanlig julpsalm. Tag exempelvis nummer 62. Där kunde en ensam röst och kör först sjunga tre, fyra versar och församlingen blott svara i omkvädet »Åra vare Gud». I de sista versarna skulle församlingen säkerligen kunna följa. Efter en sådan församlingsafton kunde prästen nog utan risk upptaga psalmen på sin psalmsedel.

Arthur Adell.

Biskop Botvids förklaring, varför kyrkorna stå i öster och väster.

I Uppsala Universitetsbiblioteks handskriftssamlingar förvaras åtminstone två avskrifter om »varför kyrkorna skola stå i öster och väster». Den ena, i K 64, meddelar om sig, att den, »ex traditione veteri», hopskrivits efter en biskop Johannes Rudbeckius' bok anno 1625, den andra, i N 1217, presenterar sig som »Biskop Botwedz i Strängnäs Manuscript och förklaringsh på Munck Pergament, hvarföre alle Kyrkor äre ständandes i Öster och Wester dat. åhr 1547». De båda handskrifterna överensstämma till innehållet nästan fullständigt, medan de beträffande stavning och ordformer variera en del, dock gör ingendera härvidlag ett bestämt ålderdomligare intryck. Då K 64 visar tidig 1600-talsstil och är inryckt i en volym, som troligen tjänstgjort som handbok i kyrkorätt och förvaltning för präster på Västerås stift, har man ingen anledning betvivla, att avskriften gjorts efter någon bok, tillhörig Västerås biskopen Johannes Rudbeckius. Förmodligen har denne, som med levande intresse forskade efter äldre handlingar och traditioner av alla slag, också uppsårat biskop Botvids utläggning om öster och väster samt tagit en avskrift därav. Pikturen i N 1217 är visserligen från 1600-talets senare årtionden, men härkomsten från Botvid behöver varken därför eller av inre skäl betvivlas och stödes därtill av en tydligen självständig notis i N 33 (UUB). I denna »Förteckning på Svenska Ecclesiastika handlingar 817—1640» nämnes s. 79: »1597 (!) — — — Biskop Botwidh i Strängnäs Manuscript på Munke Pergament och (om) ordsakerne hwarföre kyrkjorna äro Bygda i öster och väster. Mest på ren Swenska.» 1597 är naturligtvis felskrivning för 1547. Vi lämna därhän, om en eventuell äldre förlaga till N 1217 och K 64 innehållit icke endast svensk text utan kanske även latinsk, och nöja oss med att acceptera påståendet, att förklaringen härrör från

biskop Botvid. Vid avtryckningen återges den på en punkt korrektare texten i N 1217¹⁾).

Biskop Botwedz i Strängnäas Manuscript och förklariningh på Munk Pergament, hwarföre alle Kyrkor äre ståndandes i Öster och Wester dat. åhr 1547.

Alle gode Christne Menniskior skole Wända sigh i Öster, som Solen gånger Wp, om det ähr dem möijiligit, när the Willia bedia till den Allzmechtighe Gudh, ty att Messan seyes i Öster efter den helige Kyrkos skickellse för fyrehanda Orsaker skull.

Den förste Orsak är att Wij icke skole synnas effterfölia Judarna, Saracenerne, Tyrkerne, eller andre Ochristne Menniskior.

Ty att Judarna Wända sigh i Wäster när the bedia, Saracenerne i Söder, Turkar och andre Ochristne i Norr.

Förty är det skickat öfuer all Christenheten, att man skall låfua det helliga Evangelium i Öster medh höga Röst, moot Turkerne, Saracenerne, Ochristne och alt annadt ondt, som kommer ifrån Norr.

Den andre Orsak att Wij bedie i Öster är att Paradis wår rätta Boningh som Adam och Eva wåre föräldrar Wore dreffne aff, för det the bruto gudz budh, ständer i Öster.

Ty Wände Wij Oss alla dijt i Öster nembl:n till Wårt rätta Fäderneslandh, bediandes ödmiukeligen af Gudh den Allzwäldige, att Wij dijt komme måge, när Wij skole skilias af denne Jemmerdahlen, som är denne Wärlden.

Den tridie Orsaak ähr att Jesus Wår Skapare, Frelsare och Återlösare, hängde på det helga kors så, att hans ryggh War Wändh i Öster och hans ansichte emoot Wäster.

Ty skole Wij Wända oss i Öster emot han(s) helge Ansichte, på det att Wij förmedelst den swåre dödh och Pijna, som han leedh på det Wärdige Kors måge blifua Sahlige och få det ewige Liffuet.

Den fierde Orsaak är, att Wår Herre Christus stodh i Öster den tijdh han foor till himbla och ther bode the Helge Apostler till honom, han skall och sittia i Öster på then ytterste domedagh när han skall döma leffuandes och döda.

Det betyder och Oss, att Wij begrafwes medh fötterne i Öster, och hufwudet i Wäster, att Wij skole Wpstånda som Wij ligge och strax gånga för Wårs Herres domb, som skeer i Öster och icke Wända Oss om till någon Sijda.

Allt detta är föreställningar, som bland senare tidens kristna alltmer råkat i glömska. Då de likväl spelat en väldig historisk

¹⁾ Säkerligen gömmas i våra arkiv och handskriftsamlingar flera kopior än de här nämnda. K. Hagström har i Riksarkivet påträffat en avskrift, som han avtryckt i sitt Strengnäs' Stifts herdaminne I, s. 53. Såsom den här återges, odaterad, synes den stå originalet fjärmare än N 1217.

roll, kan det måhända vara av intresse att till biskop Botvids förklaring foga några kommenterande anmärkningar.

Redan i den svenska liturgikens klassiska verk — Sven Bælters »Historiska anmärkningar om kyrkoceremonierna» (1762) — läser man om att de första kristna plägade vända sig åt öster vid bön och gudstjänst. Bælter berättar bl. a. också, att denna sed egentligen ägde sitt ursprung från de hedniska religionerna, men att fäderna snart förstodo att i seden inlägga kristna tankar och bibliska anspelningar¹⁾. Hur hela denna process kommit till stånd och vidare utvecklats, därutinnan har emellertid först sent tillfredsställande klarhet vunnits, främst genom Franz Dölgers grundliga arbeten »Die Sonne der Gerechtigkeit und der Schwarze» (1918) och »Sol Salutis. Gebet und Gesang im christlichen Altertum. Mit besonderer Rücksicht auf die Ostung in Gebet und Liturgie» (2:a uppl. 1925).

Det är mycket naturligt, att man från icke-kristet håll, såsom vi läsa hos Tertullianus ungefär år 197, anklagade de kristna för att med sin bön mot öster egentligen vara hedningar och soldyrkare.²⁾ I antiken florerade solkulten visserligen starkast i Persien och inom Mitrareligionen, men bön mot öster, mot den uppgående solen, förekom mer eller mindre intensivt bland de flesta antika folk, från Indien ända till Antiokiaområdet, i Egypten likaväl som på grekisk och romersk mark. Inom vissa religionsbildningar, t. ex. Mitrakulten och manikeismen, torde man dock i sin strävan att alltid vid andakten vara vänd mot solen ha följt solens växling, så att man på morgonen bad mot öster, vid middagen mot söder och på aftonen mot väster.³⁾

När nu skaror av proselyter från dessa olika religioner vunnos för kristendomen, togo de med sig in i kyrkan sin vana att bedja mot öster. Så tidigt som från c:a 100 framåt, visar Dölger, möta hos de kristna skriftställarna folkliga motiv och spekulationer, som anspela på Kristus som »Uppgången», »Ljuset» och, åtminstone redan hos Origenes, »Den uppgående Solen», »Rättfärdighetens Sol». ⁴⁾ I Palestina kom det tydligen till en brytning mellan de hednakristna, som bådo i öster, var de än voro, och de judekristna, som försvarade den judiska seden att bedja till Jerusalem. C:a 100 förbjuder Elchasai sina judekristna att bedja endast i öster. Förmodligen har Dölger rätt, när han härur utläser en polemik mot de övriga kristna i Palestina och Syrien, som således före 100 fullt utbildat seden att bedja i öster.⁵⁾

Alltifrån det andra kristna århundradet är böneriktningen i öster väl betygad. Motiveringen var ännu trevande. Klemens av Alexandria framdrog härför psalmen 132, 7: Låt oss tillbedja mot

¹⁾ a. a. 3:e uppl. Örebro 1838, s. 424—425.

²⁾ Dölger, Sol Salutis, s. 20 f.

³⁾ Se Dölger, a. a., s. 20—60.

⁴⁾ a. a. s. 149—170.

⁵⁾ a. a. s. 185—198.

den plats, där hans fötter stodo, d. v. s. mot Oljeberget.¹⁾ Denna tanke kunde användas egentligen endast av dem, som bodde väster om Jerusalem. De syriska kristna, som hade Jerusalem i söder, måste söka andra stöd, och så finna vi, att man där, i de syriska Didaskalia från mitten av 200-talet, åberopar psalmen 68, 34 (i Septuagintas lydelse): Lovsjungen Gud, som uppstigit i himlens himlar åt soluppgången till²⁾. M. a. o., här uttalas den tanken, att Kristi himmelfärd ägde rum mot öster. Det är också i Syrien, i den s. k. syriska Doctrina, kanske endast obetydligt yngre än Didaskalia, som föreställningen om Kristi återkomst i öster för första gången dyker upp: Apostlarna ha alltså bestämt, att I skolen bedja i öster, emedan »liksom blixten, som lyser upp i öster och synes ända till väster, så skall det vara även med Männskasonens ankomst»,³⁾ på det att vi skola inse och förstå, att han plötsligt skall uppenbara sig i öster.⁴⁾

Tanken, att Kristus farit upp till himlen i öster och skall återkomma på samma sätt i öster, skall nu vara den äldsta kristna motiveringen för bönen i öster. Dölger anser sig kunna spåra den redan i Nya Testamentet. Berättelsen om himmelfärden i Apg. 1, 9—12 menar icke endast, att Jesus for upp på molnen till himlen och skall på samma sätt återkomma. Nej, Jesus for i öster och skall även återkomma så, i öster. Dölger grundar sin interpretation på uttrycket *anafere to eis ton ouranon*⁵⁾ (upptogs till himlen) i Luk. 24, 51. Detta bör i anslutning till folkliga föreställningar tolkas icke som ett uppfarande lodrätt i höjden utan som ett bortsvävande åt öster uppåt. Det är icke möjligt att närmare referera Dölgers argumentering för det intressanta uppslaget. Han framdrager både citat från Petrus-evangeliet och Hermas' herde samt tidiga bildframställningar av himmelfärden, där Jesus ses sväva uppåt åt höger⁶⁾. Enligt tidigare undersökningar av Dölger skulle höger svara mot öster.⁷⁾

Vid sidan av himmelfärden och återkomsten har ingen tanke vid förklaringen av de kristnas bön i öster åtnjutit en sådan konstant popularitet som föreställningen, att paradiset, vårt rätta fädernesland, dit vi en gång skola återvända, låg i öster. »Och Herren Gud planterade en lustgård i Eden österut» läste man ju i Genesis 2, 8. Också här kunde man anknyta till gamla, förkristna föreställningar om ett lyckligt land i öster, soluppgångens trakt, varifrån världsfrälsaren skulle komma. Det var i detta land, det

¹⁾ a. a. s. 143.

²⁾ a. a. s. 171.

³⁾ Matt. 24, 27.

⁴⁾ a. a. s. 172.

⁵⁾ Saknas visserligen i viktiga handskrifter. Se Nestle!

⁶⁾ a. a. s. 211—219. Helena Gutberlet har nyligen i sitt grundlärdade arbete »Die Himmelfahrt Christi in der bildenden Kunst», Strassburg 1934, också analyserat den svävande typen av himmelfärdsframställningar (s. 62—88), dock utan att taga ställning till östriktningen.

⁷⁾ Sonne der Gerechtigkeit, s. 37—48.

himmelska paradiset, som den himlafarne Kristus uppehöll sig, till dess Han skulle återvända i härlighet. Speciellt synes den antiokenska traditionen ha upptagit tanken på paradiset läge i öster, när man hade att uttala sig om böneseden i öster. Därför påträffas ord om paradiset i öster just hos teologer som Basilius den store, Gregorius av Nyssa, Chrysostomus, Pseudo-Athanasius, alla influerade från Antiokia.¹⁾

Hela spekulationen kring östriktningen i bön och liturgi blev under fornkyrkans tid väsentligen färdigbildad. Ytterligare må blott ett par påpekanden göras. Från fornkyrkan stammar t. ex. uppgiften, att Kristus hängde på korset med ansiktet mot väster; därför böra vi bedja i öster, mot hans ansikte.²⁾ Seden att begrava de döda, så att de blickade i öster, är likaså av fornkyrkligt ursprung och kan styrkas åtminstone från omkring år 400. Möjligen har detta begravningsskick i de germanska länderna förekommit redan före kristningen.³⁾ Vad som ännu i dag väl i hela kristenheten iakttages, kyrkornas byggnad i öster och väster, går likaså tillbaka till fornkyrklig tid. Det hör till det karaktäristiska för den nya basilikastil, som utvecklas efter Konstantins tid, att basilikorna äro lagda mot öster.⁴⁾ Så tidigt som i de äldsta föreskrifterna för kyrkobyggnader, i de Apostoliska traditionerna (300-talet), föreskrives, att Herrens hus skall byggas i öster.⁵⁾ Man inlade också i detta bruk fromma tankar. Så t. ex. såg man i kyrkan ett skepp, som fördes mot öster, mot Soluppgången, Herren.⁶⁾

Medeltiden upptog i själva verket den patristiska traditionen ganska oförändrad⁷⁾. Om bönen i öster — härmed menas nu främst eller uteslutande den liturgiska bönen — möta vi inga nya tankar hos Johannes Damascenus, Thomas ab Aquino, Honorius Augustodunensis, Sicardus eller Durandus, vilka under denna tid gjort de utförligaste uttalandena i frågan⁸⁾. En blick på de synpunkter, som biskop Botvid samlat i sin förklaring, ger också vid handen, att här endast bjudes, vad som var commune bonum. Det är likvisst sannolikt, att biskopen icke sammanställt sin förklaring alldeles på fri hand. Söka vi en förlaga eller en auktoritet för biskop Botvid, faller det sig naturligt att peka på den vanliga handboken i alla hithörande spørsmål under senmedeltiden, Durandus' Ratio-

¹⁾ Dölger, *Sol Salutis*, s. 220—242.

²⁾ a. a. s. 238.

³⁾ a. a. s. 258—272.

⁴⁾ Eisenhofer, *Handbuch der kath. Liturgie*. Freiburg 1932. I, 329.

⁵⁾ Sauer, *Symbolik des Kirchengebäudes*. 2:a Uppl. Freiburg 1924, s. 112.

⁶⁾ Dölger, *Sol Salutis*, s. 278.

⁷⁾ Huru intensivt medeltidens fromma ofta levde i dessa föreställningar, därtill utgör Ansgars stora pingstvision av Soluppgångens trakt (oriens) en talande illustration. Se Rimbart, *Ansgars levnad*. Övers. av G. Rudberg. Sthlm 1930, s. 60—62.

⁸⁾ Se Dölger, a. a. s. 237, 241, 257 och Sauer, a. a. s. 87—98.

nale divinatorum officiorum. Skriven på 1200-talet nådde den efter boktryckarkonstens uppkomst en ojämförlig spridning och trycktes endast under 1400-talet i 44 upplagor¹⁾). Vad Botvid säger om turkars, saraceners och okristnas bön återfinns visserligen icke hos Durandus, men eljest allt väsentligt. Det förefaller icke för djärvt att förmoda, att biskop Botvids förklaring står i direkt eller indirekt beroende av Durandus²⁾). Vi citera nu huvudstället hos Durandus:

Ehuru Gud är allestädes närvarande, bör dock prästen vid altaret och gudstjänsterna, enligt påven Vigilius' förordning³⁾), bedja emot öster. Därför skall den celebrerande prästen i kyrkor, som ha dörren i väster, vända sig mot folket vid välsignelsen — — — sedan vänder han sig åter åt öster för att bedja. Men i kyrkor, som ha dörren i öster, som i Rom, är det icke nödvändigt att vända sig vid välsignelsen, emedan den celebrerande prästen i dem alltid är vänd mot folket. — — — Vi bedja således emot öster, först för att erinra oss, att Han, som är det eviga ljusets givare, har låtit ljuset uppgå för dem som sitta i mörker, har besökt oss, kommande från höjden (*oriens ex alto*⁴⁾), han, om vilken det är sagt: Se en människa, vars namn är Soluppgång (*oriens*).⁵⁾ Därför har han sagt i Vishetens bok⁶⁾): Vi böra bedja i öster, där ljuset uppgår. — — — För det andra bedja vi mot öster för att vår själ må lära sig att vända sig till viktigare ting. För det tredje, att de som vilja lova Gud, icke böra vända Honom ryggen. För det fjärde, enligt Joh. Damascenus, som skrivit de följande fyra orationes i sin fjärde bok, för att visa, att vi söka vårt fädernesland. För det femte, att vi må vända oss mot den korsfäste Kristus, som är den sanna Soluppgången (*Östern, oriens*), och till vilken vi bedja. För det sjätte, att vi må visa, att vi bida den kommande domaren. Ty Damascenus säger här: Gud planterade en lustgård österut, varifrån Han drev ut människan efter hennes synd och lät henne bosätta sig i väster, mitt emot paradiset. Flyktande från det gamla hemmet blicka vi därför dit och bedja i öster. För det sjunde, emedan den Korsfäste Herren blickade åt öster, därför bedja vi skådande mot honom, och Han själv, vid himmelfärden, blev upptagen i himlen åt öster, och så tillbådo apostlarna honom, och så skall han komma, på samma sätt som de sågo honom gå till himlen: det är därför vi bedja i öster, medan vi förvänta hans återkomst — — —⁷⁾

¹⁾ Sauer, a. a. s. 32.

²⁾ Denna förmodan måste te sig desto sannolikare, som vi finna Botvids samtida och själsfrände Laurentius Petri i »Om Kyrkio-stadgar och Ceremonier», Wittenberg 1587, s. 35, direkt citera Guilhelmus Durandus ur hans *Rationale divinatorum*.

³⁾ Vigilius, påve 537—555; förordningen icke känd från annat håll.

⁴⁾ Se kap. »*Oriens ex alto*» i Dölger, a. a. s. 149—156.

⁵⁾ Sacharja 6, 12.

⁶⁾ Vish. 16, 28.

⁷⁾ Citatet efter en upplaga, tryckt i Lyon 1540. V, 2 § 57.

Durandus har också kortfattade föreskrifter om begravning mot öster, om kyrkornas uppförande emot öster och om evangeliets läsning.¹⁾ De innehålla blott de vanliga tankegångarna som de återfinnas också hos biskop Botvid.

Vi nämnde att de båda copiorna av biskop Botvids förklaring sakligt voro så gott som identiska. På en punkt föreligger dock en ganska intressant olikhet. Medan N 1217 säger, »att man skall låfua det helliga Evangelium i Öster medh höga Röst», läsa vi i K 64 »att man thet Helga Ewangelium skall läsa eller siunga i Wester och Norr, med höga röst».

Först må vi betrakta N 1217, som utan tvivel här har den äldsta och autentiska lydelsen, som återspeglar det katolska gudstjänstlivet. Den katolska seden hade, kanske sedan 1000-talet, utgestaltat sig därhän, att evangeliet lästes mot norr. Vid vanliga mässor innebar detta, att sedan Skriften burits över på evangeliesidan, vänstra eller norra sidan således, diakonen läste evangeliet vänd mot altaret men under vridning mot norr²⁾. Ännu föredrages, om det icke är fråga om solenn mässa, i katolska kyrkor evangeliet på detta sätt med officianten vänd närmast i nordöst. Uttrycket i N 1217 »i Öster» kan, om det icke är en felskrivning, icke förstås på annat sätt, än att man fortfor ännu 1547 i Strängnäs att på katolskt vis läsa evangeliet vänd mot altaret.

Den vridning eller vändning mot norr, som man föreskrev, var icke ursprunglig sed på nämnda punkt i mässan. Också det norra väderstrecket hade sin särskilda, viktiga betydelse. N. Ahnlund har i uppsatsen »Norr om kyrkan» (i Svensk sägen och hävd) givit en utomordentlig sakkunnig framställning om föreställningarna om norr inom germansk folketro och sed. För vad som där ävenledes påpekas — dessa föreställningars förekomst också inom den bibliska tankevärlden — hänvisas till Dölger³⁾ och Sauer.⁴⁾ Innocentius III, som kodifierade och fastslog vändningen mot norr vid evangeliets läsning, gav denna motivering: »Sitt ansikte vänder (diakonen) mot Norr, för att därmed visa, att Kristi predikan fr. a. riktar sig mot den som säger: Min tron vill jag upprätta emot norr, och den Högste vill jag vara lik⁵⁾. Ty enligt profeten skall olyckan utbreda sig över alla landets invånare ifrån norr. Mot norr alltså skall evangeliet läsas, på det att Nordanvinden må vika och Sunnanvinden må komma». ⁶⁾ Evangeliet, det kraftigaste Gudsordet, skulle läsas mot de onda makterna i norr.

Ändringen från läsning i öster i N 1217 till läsning i väster

¹⁾ Durandus, resp. VII, 35 § 39, I, 1 § 8 och IV, 24 § 21.

²⁾ Eisenhofer, Handbuch der kath. Liturgie. Freiburg 1933. II, 117.

³⁾ Die Sonne der Gerechtigkeit und der Schwarze.

⁴⁾ a. a. 87—98.

⁵⁾ Jes. 14, 13, 14.

⁶⁾ Eisenhofer, a. a. II, 119.

och norr i K 64 har med all sannolikhet icke skett utan grund. Vi måste erinra om, att enligt reformatorisk sed både epistel och evangelium föredrogos av prästen vänd mot folket, d. v. s. mot väster. Så hade Luther påbjudit i Deutsche Messe 1526.¹⁾ Vi ha intet, som antyder, att man vid den svenska reformationen eftersträvat ett kvarblivande vid äldre praxis på denna punkt. I de äldre svenska mässordningarna saknas visserligen föreskrifter här-om. Dock förmodar Rodhe, att prästen i evangelisk tid hos oss vid läsning av texterna alltid stått vänd mot församlingen.²⁾ Vi vågade av uttrycket »i öster» i N 1217 dra den slutsatsen, att denna vändning icke i Strängnäs' stad och kanske också stift ännu kommit till stånd 1547. En bättre kännedom om situationen 1547 vore önskvärd vid ett ställningstagande här. I varje fall, den reformatoriska ståndpunkten har ju också i berörda hänseende segrat. Så har Rudbeckius eller någon annan rättat till stället om läsningen av evangeliet, så att det överensstämde med gällande praxis. Det är värt att observera, att man trots helomvändningen tydligen bibehållit tanken på den norra sidan som särskilt i behov av ett kraftigt Guds ord. Har man kanske också bibehållit vridningen mot norr?

N 1217 nämner, att man skall »låfua» evangeliet i öster. Det ligger onekligen närmast till hands att tolka detta så, att man brukade sjunga evangeliet. Det står icke alternativt läsa *eller* sjunga. Vågar man alltså förmoda, att sjungen mässa 1547 dominerat i Strängnäs?³⁾ Det är ju bekant, att sedermera, under 1600-talet och långt senare såväl läsning som mässning av evangeliet förekom. Det synes vara till denna under den tidigare stormaktstiden rådande praxis, som ändringen i Rudbeckius' avskrift, till att man skall läsa *eller* sjunga evangeliet, tager hänsyn.

Dokumentet kan måhända också ge ett om än ringa bidrag till biskop Botvids karakteristik. I källorna framstår denne som en man av otvetydigt evangelisk läggning, den förste rent evangeliske biskopen på Strängnäs' biskopsstol, som vän och medarbetare nära förbunden med Laurentius och Olavus Petri.⁴⁾ Därför att vi finna män som Botvid och Johannes Rudbeckius visa intresse för dessa ålderdomliga föreställningar få vi givetvis icke modifiera deras evangeliska sinnelag. Icke heller kunna vi fatta det som endast utslag av ett slags kuriös samlarvurm. Det tyder i stället på en positiv uppskattning av den kyrkliga traditionen, som visar, att Botvid stod ärkebiskop Lars nära.

Kommentaren blev längre än avsett var. Men ämnet ger anknyt-

¹⁾ Jacoby, Die Liturgik der Reformatoren. 1871, s. 281—282.

²⁾ Svenskt gudstjänstliv, s. 85.

³⁾ Om läst eller sjungen mässa i den svenska reformationskyrkan, se Rodhe, a. a. 14, 85 f., Brilioth, Nattvarden, 403 och passim, Holmquist, Reformations-tidevarvet I, 211 f., 292 ff. samt Adell, 1531 års svenska mässa och den gamla kultsången, denna tidskrift 1934.

⁴⁾ Se I. Fehr, art. Botvid Sunesson i Sv. Biogr. Lexikon V.

ningar åt många håll. Det är beträffande dessa tankar kring den kristna bönen i öster i själva verket så långt ifrån fråga om några kuriositeter, att vi i stället måste säga oss, att vi här förnimma den levande fromhetens pulsslag i gångna tider likaväl som för den kristna symboliken fundamentala tankar.

Hans Cnattingius.

Några intryck från "Fest der deutschen Kirchenmusik" i Berlin.

Riksförbundet för evangelisk kyrkomusik i Tyskland firade sin stora »Fest der deutschen Kirchenmusik» i Berlin den 7—13 oktober. Det var egentligen med ganska stor tvekan och undran, som undertecknad för till denna musikfest. Skulle det vara möjligt för den evangeliska tyska kyrkan i dessa för denna så svåra och kritiska tid att genomföra en så brett och så storslaget planlagd musikfest? En hel vecka med konserter, föredrag och gudstjänster upptagande enbart verk av nutida yngre tyska tonsättare! Här skall genast och oförbehållsamt erkännas, att musikveckan genomfördes på det mest glänsande sätt och att den överträffade alla förväntningar. Den blev en kraftig och överväldigande seger för den evangeliska kyrkomusiken och dess nya tonsättargeneration. Programmet upptog ej mindre än ett trettiotal konserter och gudstjänster. Man må dessutom lägga märke till, att den mångfald av verk, som framfördes, nästan undantagslöst tillkommit under de senaste fem åren, att inga av dem voro obetydliga, men flera av dem mästerverk.

För den, som uppmärksamt följt de sista årens kyrkomusikaliska nyorientering i Tyskland, har det stått klart, att denna den tyska kyrkomusikens fest och genombrott måste komma. De sista femton årens kyrkomusikaliska strävanden ha varit ett målmedvetet och intensivt förarbete för detta genombrott. Svårigheter och motigheter ha mött, men med ungdomlig energi och se-gervisshet har allt trångbröstat motstånd slagits ned. De män, som gått i spetsen för denna nyorientering, ha från början insett, att den enda väg, som ledde till målet, var uppfostran och undervisning. Inte endast uppfostran *till* musik utan *genom* musik. I en i dagarna utkommen skrift om den nya kyrkomusiken säger författaren dr. O. Söhngen ungefär följande: »En kyrkomusiker, som endast är musiker, har ännu ej erfarit sitt kalls höghet och ansvar och duger därför ej till kyrkomusiker. Kyrkomusikern liksom prästen hör till den stora skaran av »Kristi tjänare och förvaltare av Guds hemligheter». Därför blir heller ej honom besparat att i djupaste nöd känna »Herre, jag duger ej till att